

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ЗАРОВНА Надія Пилипівна

СТАНОВЛЕННЯ КОНКУРЕНЦІЇ ПРИ ПЕРЕХОДІ ДО РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Спеціальність 08.01.01 - політична економія

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата економічних наук

Київ - 1995

Дисертація є рукописом

Робота виконана на кафедрі економіки природничих факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник - доктор економічних наук, професор
Палкін Дрій Іванович

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Ковальчук Т.Т.

кандидат економічних наук, доцент
Варналій З.С.

Провідна організація - Інститут економіки НАН України

Захист відбудеться 22-серпня 1995 року о 14⁰⁰ год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.01.01.18 в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: м.Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 324.

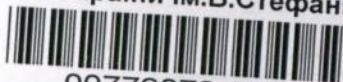
З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Анотація розісланий "19-травня" 1995 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Леоненко П.М.

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00779072 (W)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Становлення конкуренції в економіці України і зв'язані з цим проблеми знаходяться в центрі уваги вітчизняної економічної науки. Теоретичне осмислення даного процесу в умовах реформування командно-адміністративної системи і переходу до ринкової економіки є однією з важливих ланок теорії перехідного періоду. Відсутність цієї ланки, недосконалість методології її розробки значною мірою поглиблюють кризу, яка супроводжує реформування національного господарства. Через унікальність ситуації формування конкурентних відносин, що відбувається не на основі тривалого панування і вдосконалення приватної власності, а за умов реформування одержавленої і монополізованої суспільної власності у недержавні форми, ставка реформаторів на сучасні економічні теорії фаз і форм функціонування розвинутого ринкового господарства виявляється недостатньо обґрунтованою. Економічні дослідження концентруються переважно на прикладних аспектах реформи. Вони в основному ігнорують власний досвід; аналіз проблем перехідного періоду і оцінка його результатів проводяться з позицій західної економічної теорії. Цим зумовлюється переважно емпіричний підхід до проблем становлення конкуренції на стадії перехідного періоду, а в економічній політиці переважає неадекватність прийнятих рішень і реальної ситуації. За умов виникнення вакууму макроекономічного регулювання через реформування монополізованого ієрархічного управління і планування процес становлення самоорганізації економіки відбувається стихійно, супроводжується гострою боротьбою за виживання нових господарських структур та різних соціальних груп.

Про актуальність проблем становлення конкуренції свідчать численні публікації в наукових і популярних виданнях, виступи в засобах масової інформації політичних діячів, вчених-економістів; проведення конференцій, семінарів, в назвах яких терміни "конкуренція", "підприємництво" є ключовими словами, що підкреслює інтерес до даної проблеми і стурбованість станом становлення конкуренції в економіці України.

Ігнорування або недооцінка внутрішніх чинників саморозвитку соціально-економічних процесів та створення умов для наявності економічного простору самоорганізації господарських процесів перетворили управлінську діяльність в Україні у набір владних рішень, заснованих переважно на суб'єктивних уявленнях. За цих умов об'єктивно присутні в економіці суперечності процесу становлення конкуренції стали одним із суттєвих чинників подальшого деформування відносин між господарчими суб'єктами. В стратегії перехідного періоду не були передбачені достатньо аргументовані шляхи становлення конкуренції.

Визнання конкуренції як механізму ефективної самоорганізації господарських процесів і рушійної сили економічного росту об'єктивно поставило перед сучасною вітчизняною наукою завдання: на основі теоретичних і практичних досягнень світової науки і у відповідності з особливостями та станом економіки України розробити теоретичні основи процесу становлення і розвитку конкуренції в умовах України.

Сучасна наука, в тому числі і вітчизняна, напрацювала ряд методологічних засобів ефективного дослідження складних явищ і процесів. Це загальнонаукові підходи високого рівня синтетичності: комплексний, системний, структурний, функціональний та ін. Засока ступінь їх узагальнення і теоретична зрілість були вияв-

лені у процесі застосування в суспільно-гуманітарних, а також економічній галузях знань. Їх використання для теоретичної розробки проблем становлення конкуренції в Україні є доцільним і перспективним.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Дослідженню конкурентних господарських механізмів присвячено багато праць провідних вчених світу /Бем-Баверк Е., Бертран Дж., Бойко М., Боудлі А., Брю Л., Вальрас Л., Гаврилишин О., Девонс С., Долан Е., Еджуорт Ф., Ентов Р., Ламс Е., Курно О., Корнаї Я., Ліндсей Д., Макконнелл Р., Маршалл А., Менгер К., Парето В., Піндайк Р., Робінсон Дж., Чемберлін Е., Шумпетер Й. та ін./ В них аналізується конкурентна самоорганізація економіки на базі пануючої приватної власності в процесі її розвитку і вдосконалення. Сучасною світовою наукою вироблені чотири моделі ринкової ситуації: чиста конкуренція, монополістична конкуренція, олігополія і чиста монополія, з яких три перші мають конкурентну структуру. Проте необхідно виявити моделі, найбільш придатні для застосування в умовах України.

Становлення конкуренції в економіці України /як і в інших постсоціалістичних державах/ відбувається за умов реформування монополізованої державою суспільної власності і переходу до недержавних її форм. Значний вклад у вивчення проблем власності та її трансформації: внесли вчені Агєєв О., Афанасьєв В., Іванов М., Єценко П., Логвиненко В., Мочерний С., Покритан А., Радаєв В., Черковець В., Черняк В., Чухно А. та ін. Процес формування конкурентного механізму відповідно до цих умов знайшов відображення в роботах вітчизняних та зарубіжних вчених /Абалкін Д., Богачов В., Варналій З., Вітренко Н., Григоренко Б., Енгстлєр П., Бхануров Д., Зоріна С., Ковальчук Т., Коровій В.,

Киричук А., Куліков В., Мних М., Новіков В., Нікітін С., Рубін Д., Солодков М., Семенюта В., Степанова Е., Стародубровська І., Толочко В., Холодков В., Чеканський О., Чухно А., Шмельов О. та ін./ Більшість авторів визначають проблему в постановочному варіанті або розглядають окремі складові і характеристики процесу конкуренції.

Зміст поняття "конкуренція" виявився проблемою дискусійною. Протилежними є точки зору прибічників соціалістичної конкуренції /Степанова Е., Холодков В., Чеканський О. та ін./ і розуміння конкуренції як загальноекономічної категорії товарного виробництва /Абалкін Л., Рубін Д., Чухно А., Шмельов О., Шустов В. та ін./.

Конкуренція однозначно визнається рушійною силою ринкової економіки. Проте питання про її внутрішню рушійну силу не стало предметом особливої уваги дослідників. Найближче до з'ясування даної проблеми підійшов Чередник М., який, виділяючи два типи економічних суперечностей між суб'єктами, вказує, що останні виступають як конкуренція. При цьому внутрішня природа діяльнійшої сторони вихідної суперечності залишається не виявленою.

В економічній літературі, в тому числі і навчальній /включаючи видання 1994 р./ конкуренція як економічний закон проголошується декларативно. Не з'ясовуються її причинно-наслідкові зв'язки та механізм дії закону.

Взаємодія законів попиту і пропозиції багатьма авторами розглядається як механізм утворення ринкової ціни в умовах ринкової економіки /Зоріна С., Іонов К., Осін Г., Смотров В., Твіддіані В. та ін./ або з позиції їх взаємодії з законом вартості /Нікуліна Р., Осін Г. та ін./ При цьому їх дія і взаємодія не

досліджується у зв'язку з дією закону конкуренції і як умова становлення конкуренції.

Важливе значення для аналізу шляхів формування конкурентних відносин мають дисертаційні розробки українських вчених /Вергелес Т., Грудзевич Я., Зоріна С., Коровий В., Мних М., Сохацька О., Слизький М., Фурса А., Шевчук І. та ін./, які з позицій мети свого дослідження проаналізували окремі аспекти даної проблеми: умови та механізм монополізації економіки, становлення ринкового механізму, формування ефективної структури виробництва, окремі сторони створення інфраструктури ринку, фінансово-кредитну діяльність тощо.

Дослідження проблем становлення конкуренції тісно пов'язано зі становленням і розвитком підприємницької діяльності і формуванням суб'єктів-носіїв підприємницьких функцій. Систематичне теоретичне осмислення та дослідження підприємництва започатковане вченими Кантілоном Ф., Кене Ф., Сасем Ж., Смітом А. та ін. "Трьома хвилями" розвитку теорії сформульовані як самостійні такі підприємницькі функції: ризик, іноваційність, відповідальність /Кантілон Ф., Менгольдт Г., Найт Ф., Тонен Й., Хайек Ф., Шекл Г., Шумпетер Й. та ін./.

Центром дослідження "четвертої хвилі" є особистість підприємця, що зумовлено сучасним підходом до проблематики економічного росту і теорії управління. Вважається, що не капітал, а технічний прогрес є вирішальним фактором економічного росту /Абрамович М., Кендржик Дж., Солзу Р., Шуклер Я. та ін./, а його рушійною силою - підприємець /"природний фактор економічного росту" - Шумпетер Й./ і підприємницька діяльність "як внутрішня природа конкурентного режиму господарювання" /Ковальчук Т., Рудик В./.

Ряд авторів розглядають проблеми підприємництва в постсоціалістичних країнах /Агеев О., Агеев В., Динкін А., Дубодєлова А., Дзарасов С., Заславська Т., Захарчук О., Ковальчук Т., Козинський Т., Рудик В., Стерлін А., Тулін І., Черняк В., Чухно А. та ін./ . Проте підприємницькі функції вимагають аналізу з урахуванням механізму дії закону конкуренції.

Важливими для даного дослідження є праці з теоретичних проблем стабілізації фінансово-кредитної та грошової системи /Волинський Г., Дубінін С., Любимцев Ю., Моїсєєва А., Раєвський В., Рогова О., Сімонов В., Телле В. та ін./ у зв'язку з необхідністю подолання інфляційних процесів /Богаčov В., Китайгородський В., Фальцман В., Шенін В. та ін./, лібералізацією цін /Адамов В., Лівшиц О., Пансков В. та ін./, вдосконалення податкової системи /Воронін Д., Дем'яненко М., Пансков В., Семенов В., Федорова І., Фролов В. та ін./, формування ринкової інфраструктури /Альохін Б., Єгоров С., Бхануров Д., Єщенко П., Яковлев А., Савлук М., Руф А., Литвиненко В. та ін./ . Однак робіт, присвячених саме формуванню конкуренції в подібних умовах, немає.

Отже, проблема конкуренції, умови її становлення при переході від командно-адміністративної системи до ринкової економіки у відповідності з економічною ситуацією України не стали предметом спеціального систематизованого економічного дослідження. Разом з тим об'єктивна ситуація в економіці України і теоретичні розробки в галузі економічної теорії створили передумови для проведення такого дослідження.

З попереднього викладу випливають мета і характер дослідницьких завдань.

Мета дисертаційного дослідження полягає в осмисленні змі-

сту поняття конкуренції, визначенні і систематизації умов її функціонування, виявленні механізму самоорганізації, виробленні теоретичної моделі умов становлення конкуренції в економіці України.

Мета дослідження визначає його основні завдання:

- розгляд категорії "конкуренція", її сутнісних характеристик, функцій, причин та закономірностей виникнення в процесі становлення ринкового механізму, впливу на процес самоорганізації та забезпечення розширеного відтворення виробництва;

- аналіз механізму дії закону конкуренції, його кількісний вираз;

- дослідження взаємодії законів попиту і пропозиції з дією закону конкуренції;

- дослідження сучасних форм і методів конкуренції і можливостей їх застосування в умовах України;

- визначення умов становлення конкуренції і підприємництва в економіці України; їх систематизація.

Об'єкт дослідження - економічні відносини перехідного періоду від командно-адміністративного до ринкового господарства в Україні.

Теоретично-методологічною основою даного дослідження є праці визначних економістів, в яких розроблені ключові положення теорій ринкових структур, попиту і пропозиції, суперечностей, ефекту масштабу, підприємництва.

При вирішенні поставлених завдань застосовувався метод абстрагування у поєднанні з методом аналізу економічних відносин перехідного періоду стосовно створення умов функціонування конкуренції, а також елементи системно-структурного підходу.

Інформаційна база дослідження: вітчизняна і зарубіжна еко-

номічна література, періодичні видання, законодавчі акти, статистична інформація.

Наукова новизна дослідження. В дисертації розроблено концепцію становлення конкуренції при переході до ринкової економіки, згідно з якою вона розглядається як закон самоорганізації господарських процесів в умовах формування ринкових відносин. Досліджується внутрішня природа рушійної сили механізму конкуренції, систематизовані умови становлення конкуренції і її види стосовно сучасної економічної ситуації в Україні.

У процесі обґрунтування, розробки і застосування цієї концепції сформульовані наступні положення, які відзначаються науковою новизною і пропонуються до захисту:

- конкуренція розглядається як економічний закон товарного виробництва. Дослідження механізму дії закону конкуренції проведено з використанням елементів системно-структурного аналізу, який передбачає виявлення сутнісної суперечності у системі координаційних і субординаційних взаємозв'язків суб'єктів ринкових відносин та визначення істотного причинно-наслідкового зв'язку, який розв'язує дану суперечність і розкриває зміст механізму руху від процесу-причини до процесу-наслідку. Дається схема механізму дії закону конкуренції та його кількісний вираз в термінах ринкової економіки;

- внутрішня природа рушійної сили механізму конкуренції з боку виробництва зумовлюється підприємливістю як діяльністю сторони вихідної суперечності економічного інтересу, якісні характеристики якої визначають класичну або інноваційну поведінку суб'єктів ринку, а отже і можливості задоволення розгалуженої мотивації економічних інтересів підприємців щодо отримання або максимізації прибутків /як джерела інвестування,

стабільного положення на ринку, самостійного ведення справ, досягнення перемоги в конкурентній боротьбі тощо/;

- рівню розвитку продуктивних сил економіки України адекватні сучасні види і методи конкуренції: досконала - в межах ринків деяких різновидів продукції, сфери послуг, торгівлі; монополістична /для малих та середніх підприємств/, що базується на диференціації продукції, монополія на яку не дає ринкової влади; олігополістична, яка зумовлюється великим ефектом масштабу /природні монополії/ і значною питомою вагою висококонцентрованого виробництва сучасної економіки і підлягає державному регулюванню; цінова конкуренція як метод зниження витрат виробництва відносно покращення його якості та нецінова - як засіб забезпечення умов реалізації;

- однією з необхідних ланок теорії перехідного періоду від командно-адміністративної системи до конкурентного ринку виступають умови становлення конкуренції в економіці України. Цими умовами є: 1/ демонаполізація економіки через роздержавлення і приватизацію - створення економічної основи конкуренції; 2/ формування і розвиток підприємництва - внутрішньої природи рушійної сили конкуренції; 3/ стабілізація економіки до узгодження сукупного попиту і сукупної пропозиції; 4/ стабілізація фінансово-кредитної і грошової системи; 5/ формування і розвиток інфраструктури ринку;

- за умов розбалансованого попиту і пропозиції /недостатня пропозиція/ для закону конкуренції зустрічає певні перешкоди у своєму функціонуванні, не працюють його функції: відсутній конкурентний контроль цінової інформації, ринкові ціни - є цінами пропозиції, гальмується сприяння науково-технічному прогресу, максимізація економічних інтересів виробників /мінімі-

зація збитків/ здійснюється за рахунок мінімізації економічних інтересів споживачів. Кризовий стан економіки України є гальмом включення даного механізму, оскільки супроводжується неповною зайнятістю ресурсів, низькою платоспроможністю підприємств і населення та деформованою структурою попиту і пропозиції.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів: Результати проведеного дослідження можуть бути використані для більш глибокого дослідження механізму дії закону конкуренції та його взаємозв'язку з дією інших законів ринку, а також при розробці питань, пов'язаних з проблемами трансформації економіки України; знайти застосування в процесі читання лекцій та проведення семінарських занять з основ економічної теорії, макроекономіки, мікроекономіки, в спецкурсах з суспільно-гуманітарних дисциплін.

Апробація проблеми дослідження. Окремі положення і висновки дисертації викладені автором у виступах на II конференціях і семінарах, зокрема: регіональній конференції "Господарський механізм ринкової економіки" /Вінниця, 1991/, республіканській конференції "Культура і духовність" /Львів, 1991/, всеукраїнському теоретичному семінарі "Природа і культура" /Луцьк, 1992/, людинознавчих філософських читаннях /Дрогобич, 1991, 1992/, всеукраїнській конференції "Методологічні проблеми інженерної діяльності" /Вінниця, 1993/, науково-практичній /1992/ і чотирьох науково-теоретичних конференціях професорсько-викладацького складу, наукових працівників і аспірантів Українського поліграфічного інституту імені Івана Федорова /Львів, 1992-1995/.

Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри економіки природничих факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а також кафедри суспільно-

гуманітарних наук Української академії друкарства.

За результатами дослідження надруковано II робіт загальним обсягом 2,4 др.арк.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, двох розділів /восьми параграфів/, висновків і списку літератури.

В першому розділі розкривається зміст поняття конкуренції, розглядається механізм дії закону конкуренції та її сучасні види.

У другому розділі на основі результатів і теоретичних висновків першого розділу здійснюється аналіз умов і шляхів становлення конкуренції в економіці України.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується актуальність теми, аналізується ступінь її розробленості в науковій літературі, визначаються мета і завдання дослідження, вказуються вихідні методологічні принципи і теоретична основа, формулюються основні положення, які виносяться на захист, розкривається практичне значення дисертації, обґрунтовується логічна структура роботи.

У першому розділі "Конкуренція як категорія ринкової економіки" проведено теоретичне дослідження суті, функцій і основних рис конкуренції з метою з'ясування її рушійної сили і умов функціонування; механізму дії закону конкуренції; історичного розвитку і становлення сучасних форм і методів конкуренції та їх адекватності рівню розвитку продуктивних сил в економіці України.

Конкуренція /з латинської - "стикаєсь", "суперничає"/ визначається як економічне змагання або суперництво між суб'єктами ринкової взаємодії, основу якого складає свобода вибору, що ре-

алізується у формі намагання задовільнити власні інтереси. Конкуренція як економічне змагання можлива за двох умов: наявності на ринку великої кількості незалежних суб'єктів ринкових відносин і відсутності будь-яких бар'єрів на вході-виході ринку.

Дані умови забезпечують реалізацію суті конкуренції, яка полягає не в експлуатації /марксистська точка зору/, а в роззосередженні або розсіюванні "ринкової влади" /в термінах і з погляду західної науки/ серед суб'єктів суперництва і означає неможливість впливу на ринкову ціну через маніпуляції обсягом виробництва.

Центральною функцією конкуренції є задовільнення економічних інтересів суб'єктів ринкових відносин, що забезпечується механізмом дії закону конкуренції. Приватний економічний інтерес є внутрішньою рушійною силою економічної поведінки конкурентів. Він формує фундаментальний спосіб дій економічних одиниць в процесі свободи вибору його реалізації. Економічна свобода як фундамент мотиву поведінки виробників і споживачів, що переслідують протилежні інтереси, спрямовує і упорядковує функціонування економіки внаслідок дії закону конкуренції.

Похідними від центральної функції є: інформаційно-контролююча, інструментом якої є ринкова ціна, що інформує про величину попиту і контролює його задоволення з боку пропозиції; утворення ринкової ціни як процес-наслідок дії закону конкуренції або розв'язання зовнішньої суперечності між попитом і пропозицією у процесі їх ринкової взаємодії; функція сприяння технічному прогресу як основному фактору економічного росту, рушієм якого є внутрішня природа економічного інтересу або рушійна сила конкуренції - підприємництво; отождолення приватних інтересів з суспільними, що обґрунтовується дією закону конкуренції.

є його наслідком, а також результатом його взаємодії з іншими законами ринку.

Становлення конкуренції в економіці України визначається створенням умов для вільної реалізації економічних інтересів суб'єктів ринкових відносин, намагання задовільнення яких є рушійною силою конкуренції. Остання слугує поштовхом до конкурентної взаємодії, перетворюючи конкуренцію в рушійну силу економіки. Дані умови можуть бути забезпечені через розкріпачення мотивації економічного інтересу, надання економічної свободи суб'єктам ринку, формування суб'єктів-носіїв підприємницьких функцій та середовища їх реалізації шляхом подолання адміністративного та господарського монополізму, інфляції, стабілізації економіки, фінансово-кредитної та грошової системи, створення інфраструктури ринку.

На основі дослідження причинно-наслідкових зв'язків ринкової взаємодії суб'єктів конкуренції з використанням елементів системно-структурного аналізу, який передбачає виявлення сутнісних суперечностей предмету дослідження, проаналізовано механізм дії закону конкуренції, його взаємозв'язок з законами попиту і пропозиції. Запропоновано кількісне визначення закону конкуренції у термінах ринкової економіки /норма прибутку і коефіцієнт конкурентоздатності або насиченості ринку/.

Показано, що процесом-причиною дії закону конкуренції, її рушійною силою або імпульсом до ринкової взаємодії є вихідні сутнісні суперечності носіїв економічних інтересів - виробників і споживачів продукції. З боку виробників існує суперечність між потребами максималізації прибутку /як джерела інвестування і стабільного положення на ринку/ і можливостями їх задовільнення /в залежності від підприємницьких здібностей/. Останні при

виході на ринок ресурсів трансформуються у витрати виробництва і приймають форму альтернативної комбінації рідкісних економічних ресурсів. В процесі їх виробничого споживання витрати приймають форму товарів і послуг, а при виході на споживчий ринок можливість задоволення економічного інтересу представлена їх пропозицією.

Вихідною суперечністю економічного інтересу споживачів є потреба максималізації споживання, яка натовхується на можливості її задоволення у формі платоспроможного попиту. Останній формується на ринку ресурсів /похідному від споживчого/ і реалізується в результаті пред'явлення попиту на альтернативні комбінації споживчих товарів і послуг.

Поведінка виробників і споживачів узгоджується з дією законів попиту і пропозиції, які показують різноспрямований зв'язок ціни з величиною попиту і пропозиції. Суперечності економічних інтересів суб'єктів розв'язуються на споживчому ринку в результаті взаємодії витрат виробництва, втілених у продукції, і платоспроможності споживачів, або попиту і пропозиції. Взаємодія можливостей задоволення економічних інтересів є процесом-наслідком дії закону конкуренції і виступає у формі утворення ринкової ціни. Остання є мірою взаємного задоволення потреб суб'єктів, що виступає у формі загального доходу виробників в: реалізації продукції і визначає величину прибутку та реального доходу споживачів у певній комбінації товарів і послуг.

Досліджене вище конкурентне розв'язання вихідної суперечності економічних інтересів суб'єктів є рушійною силою економіки. Остання слугує саморегулюючим механізмом, який збалансує попит і пропозиції, спрямовує ринкові ціни до рівноважної,

сприяє ефективному споживанню економічних ресурсів, оптимальній структурі виробництва і споживання.

В дисертації запропонована схема механізму дії закону конкуренції.

Оскільки мотивом рушійної сили конкуренції з боку виробництва є максималізація прибутку, нами пропонується кількісний вираз норми прибутку у термінах ринкової економіки.

В конкурентній боротьбі вирішальне значення має величина отриманого прибутку, яка залежить від ступеня насиченості ринку даним різновидом продукції. Для кількісного виразу закону конкуренції пропонується формула коефіцієнта конкурентоздатності підприємства /продукції/ у термінах ринкової економіки. Такий показник може слугувати для прогнозування насиченості ринку і визначення економічної поведінки суб'єктів.

Досліджується "теорія ринкових структур", яка об'єднує моделі чистої, досконалої, монополістичної, олігополістичної, недосконалої конкуренції, чистої монополії та ін.

Національні ринки складаються з системи конкурентних ринків атомістичної /вільна конкуренція/, молекулярної /монополістична конкуренція/ і олігополістичної структури. В межах окремих ринків даної системи складаються економічні відносини, які характеризуються різним ступенем інтенсивності конкуренції /відхиленням від конкурентного рівня цін/. Така структура виробництва зумовлюється сучасним рівнем розвитку продуктивних сил, відповідним йому суспільним поділом праці і адекватними їм видами, формами і методами конкуренції. В сучасній економіці переважає недосконала конкуренція. До неї умовно віднесемо монополістичну і олігополі /щодо цього немає однозначної точки зору/. Вони оцінюються як ефективні форми конку-

ренції, перша - в межах малих і середніх підприємств, остання - великих.

З нашого погляду, рівню розвитку продуктивних сил економіки України адекватні сучасні види і методи конкуренції: досконала - в межах ринків деяких різновидів продукції, сфери послуг, торгівлі; монополістична - для малих і середніх підприємств, що базується на диференціації продукції, монополія на яку не дає володіння ринковою владою; олігополістична, яка зумовлюється великим ефектом масштабу /природні монополії/ і значною питомою вагою висококонцентрованого виробництва сучасної економіки і підлягає державному регулюванню; цінова і нецінова конкуренція як методи зниження витрат виробництва та сприяння реалізації продукції.

У другому розділі дисертації "Основні умови і шляхи становлення конкуренції" формулюються умови становлення конкуренції в економіці України, обґрунтовується необхідність перехідного періоду для створення цих умов і основні його завдання.

Визначаються такі умови становлення конкуренції в економіці України: 1/ демонополізація економіки через роздержавлення і приватизацію - створення економічної основи конкуренції; 2/ формування і розвиток підприємництва - внутрішньої природи рушійної сили конкуренції; 3/ стабілізація економіки до рівня узгодження сукупного попиту і сукупної пропозиції; 4/ стабілізація фінансово-кредитної і грошової системи; 5/ формування і розвиток інфраструктури ринку.

Однією з умов становлення конкуренції є формування суб'єктив-носіїв підприємницьких функцій /підприємців-власників, підприємців-господарів, підприємців-менеджерів/ та середовища їх

реалізації. Особистість підприємця є центральною фігурою сучасній конкурентній економіці, зумовляє внутрішню природу конкурентного режиму господарювання, виступає як рушійна сила технічного прогресу і вирішальний фактор економічного росту.

Підприємливість є однією зі сторін вихідної суперечності економічного інтересу виробника - внутрішньої рушійної сили конкуренції, внутрішньою природою конкурентної поведінки носія економічного інтересу. Від якості підприємницьких функцій /рівень ризику, відповідальності, новаторства тощо/ залежить якість трансформації діяльній сторони вихідної суперечності у проміжні форми /ефективність комбінацій і споживання рідкісних економічних ресурсів, індивідуальні витрати виробництва/ і наслідки її розв'язання, тобто рівень задовільнення розгалуженої мотивації економічного інтересу підприємця /можливість отримання прибутку, його величина, самостійне ведення господарства, перемога в конкурентній боротьбі тощо/.

Сучасне висококонцентроване виробництво зумовляє розсіювання підприємницьких функцій між значною кількістю носіїв, понижують їх рівень і є складною проблемою сучасного виробництва.

Становлення конкуренції і підприємництва в економіці України тісно зв'язане з процесами демонополізації через роздвігавлення і приватизацію, яка усуває монополізм в сферах господарювання і управління виробництвом і забезпечує створення їх економічної основи: наявності на ринку великої кількості незалежних суб'єктів конкуренції і усунення адміністративних та економічних бар'єрів на шляху конкурентного саморегулювання господарських процесів.

З точки зору рентабельності конкуренції або ефективності витрат на одиницю продукції і з врахуванням об'єктивних умов ви-

никнення природних монополій процес демонополізації повинен обмежуватися лише ліквідацією штучних /адміністративних/ та економічних монополій. Природні монополії, які зумовлюються ефектом масштабу /державні, технологічні/, підлягають державному регулюванню, а підприємства-лідери та "монополії Чемберліна" - державному сприянню.

Роздержавлення понижує рівень усуспільнення власності, розсосереджуючи її сеїед великої кількості самостійних суб"єктів господарювання, створює економічну свободу. Перехід до недержавних форм власності повинен враховувати ефективність їх функціонування, тобто співпадіння класу суб"єкта і класу об"єкта власності. При цьому межею роздержавлення є врахування необхідності виконання державою своїх державних та економічних функцій.

Співвідношення між різними формами недержавної власності повинно визначатися у процесі становлення конкуренції як результат конкурентоздатності цих форм.

Приватизація, ліквідуєчи знеособлення власності, персоніфікує її - закріплює за конкретними суб"єктами господарювання, посилює економічну мотивацію і відповідальність за результати виробництва.

З погляду рушійної сили конкуренції роздержавлення - розкріпає, а приватизація - активізує економічний інтерес і підприємницьку функцію.

Аналіз процесу роздержавлення і приватизації в Україні виявив такі недоліки: низькі темпи демонополізації економіки; недосконале Антимонопольне законодавство; невідпрацьований механізм контролю з боку Антимонопольного комітету; порушується чинне законодавство та правила роздержавлення і приватизації;

виникнення побічних процесів; недостатня компетентність суб'єктів приватизації та ін.

Для прискорення процесу створення економічної основи конкуренції в економіці України пропонуються такі заходи: 1/ активізація державного сприяння становленню і розвитку малого і середнього бізнесу з метою формування сфери дії монополістичної конкуренції; 2/ удосконалення державного антимонопольного контролю процесу демонополізації сфери висококонцентрованого виробництва з метою недопущення перетворення державної монополії в приватну економічну; сприяння виходу окремих підприємств-монополістів на рівень міжнародної конкуренції; 3/ посилення державного контролю за запобіганням руйнування технологічних циклів в процесі роздержавлення і приватизації з метою збереження ефективних розмірів виробництва - сфери дії олігополістичної конкуренції.

Досліджується умова становлення конкуренції, яка вимагає збалансування попиту і пропозиції на макrorівні. Попит і пропозиція розглядаються з погляду причинно-наслідкових зв'язків та взаємодії з законом конкуренції. Процесом-причиною дії законів попиту і пропозиції є максималізація доходів споживачів і виробників. Для цих законів пояснює внутрішню рушійну силу механізму дії закону конкуренції. Процесом-наслідком її дії є ринкова взаємодія попиту і пропозиції і утворення ринкової ціни. Остання розв'язує внутрішню суперечність закону конкуренції, яка перетворюється у зовнішню, є його процесом-наслідком і міром задоволення потреб суб'єктів конкуренції.

Ринкові ціни є рівноважними за умов співпадіння попиту і пропозиції. Ринкова рівновага постійно порушується. Відхилення від рівноважних цін відбувається внаслідок зміни попиту і пропозиції під впливом нецінових факторів, ефектів доходу і заміщення,

спадної граничної корисності, еластичності тощо. Тому співпадіння ринкової ціни з рівноважною є миттєвим, при цьому остання постійно є центром тяжіння ринкових цін, що забезпечується дією закону конкуренції, який контролює коливання цін, слугує їх наближенню до рівноважної.

Роль саморегулюючого механізму конкуренція може виконувати лише за умов повної зайнятості ресурсів, збалансовуючи сукупний попит і пропозицію. За даних умов тиск на ціни і відхилення їх від конкурентних може здійснювати лише монополія з метою перерозподілу доходів на свою користь /максималізація прибутків мінімізує споживання/.

Кризова ситуація, в якій знаходиться економіка України, супроводжується розбалансованістю сукупного попиту і сукупної пропозиції. Скорочення виробництва знижує доходи населення і сукупний платоспроможний попит. Наслідком є зміна структури попиту, який спрямовується, в основному, на споживання предметів першої необхідності і є нееластичним. Підняття цін викликане не зростанням попиту, а кризовими явищами. Виробники через ціни намагаються не максималізувати прибутки, а - мінімізувати збитки. Конкуренція як механізм самоорганізації економіки, зустрічаючи такі перешкоди, не працює.

Тому однією з умов становлення конкуренції в економіці України є стабілізація економіки до рівня повної зайнятості економічних ресурсів та узгодження сукупного попиту і сукупної пропозиції.

Пропонуються такі основні етапи становлення конкуренції в економіці України через узгодження попиту і пропозиції:

перший етап включає державне регулювання досягнення рівноваги /стабілізації економіки/, або стимулювання виробництва

продукції підвищеного попиту через такі економічні важелі як надання пільгових кредитів та пільгове оподаткування, цільове інвестування малого і великого бізнесу;

другий етап настає за умов збалансованого сукупного попиту і сукупної пропозиції, коли включаються механізм конкурентного саморегулювання, дія законів попиту і пропозиції, закону вартості і закону конкуренції.

Суттєвою умовою становлення конкуренції в економіці України є стабілізація фінансово-кредитної та грошової систем. Конкуренція безпосередньо зв'язана зі станом даних елементів товарно-грошових відносин, які забезпечують кругообіг ресурсів, продуктів і доходів, зв'язок всіх ланок господарського механізму.

Порушення товарно-грошових відносин - це ознака кризової ситуації з усіма наслідками. Грошова форма вираження внутрішніх суперечностей носіїв економічних інтересів /витрати виробництва, загальний дохід, ринкова ціна, платоспроможний попит тощо/ є важливою умовою становлення конкуренції в економіці України. Збалансованість грошового виразу сукупної пропозиції і грошової маси, що обслуговує товарно-грошові відносини є умовою дії закону конкуренції, фактором платоспроможного рівня доходів населення. Отже становлення конкуренції вимагає забезпечення нормального функціонування фінансово-кредитної і грошової системи шляхом подолання ряду кризових явищ /особливо інфляції, дефіциту бюджету, зміни логіки реформування, коли пріоритету набуває фінансово-грошова, а не грошова-фінансова стабілізація/.

Проаналізовані фактори платоспроможності рівня доходів населення, як похідні від фінансово-грошової стабілізації і як рушійна сила конкуренції.

Становлення конкуренції вимагає формування ринкової інфраструктури, яка створє умови для постійного функціонування і відтворення конкурентного середовища. Інфраструктура значно міров звільняє ринок від стихійності, хаотичності, приховуючи мобільність товарно-грошових та людських ресурсів, створє умови для адекватної ринковій економіці конкурентної поведінки суб'єктів. Досліджуються основні функції ринкової інфраструктури. Аналізується процес її становлення в економіці України. Констатується необхідність випереджуваного формування основних ланок інфраструктури з метою забезпечення ринкової взаємодії суб'єктів господарювання і упорядкування конкурентної поведінки.

У висновках дисертації підсумовуються загальні результати дослідження, розглядаються напрями подальшої розробки теми.

За матеріалами дисертації опубліковані такі роботи автора:

1. Свобода підприємництва і гуманізм // Гуманізм. Людина. Свобода: Тези доп. людинознавчих філософських читань. Дрогобич, 1991, с.80-82. - 0,1 др.арк.
2. Конкуренція: від остракізму до визнання // Трибуна, 1991, № 7, с.8-9 /у співавт./.. - 0,4 др.арк.
3. Умови становлення конкуренції при переході до ринкової економіки // Господарський механізм ринкової економіки: Тези доп. регіональної науково-практичної конференції. Вінниця, 1991, с.15-16. - 0,1 др.арк.
4. Конкуренція як рушійна сила ринкових відносин // Питання політичної економії, 1992, № 221, с.51-56 /у співавт./.. - 0,4 др.арк.
5. Взаємозв'язок конкуренції і екологізації виробництва // Природа. Людина. Етнос: Тези доп. теоретичного семінару "Приро-

да і культура". Луцьк, 1992, с.70. - 0,1 др.арк.

6. Культура, монополізм і конкуренція в економіці // Гуманізм. Людина. Культура: Тези доп. людинознавчих філософських читань. Дрогобич, 1992, с.64-65. - 0,1 др.арк.
7. Види конкуренції в ринковій економіці // Звітна науково-технічна конференція професорсько-викладацького складу наукових працівників і аспірантів Українського поліграфічного інституту імені Івана Федорова: Тези доп. Львів, 1993, с.184. - 0,1 др.арк.
8. Особливості конкуренції в аграрному секторі // Вісник аграрної науки, 1995, № 2, с.7-14 /у співавт./. - 0,5 др.арк.
9. Ілюзії ринкової ейфорії. Як їх подолати в умовах трансформації економіки // Праця і зарплата, 1995, № 3, с.13-14 /у співавт./. - 0,25 др.арк.
10. Стабілізація фінансів як умова становлення конкуренції // Проблеми становлення ринкової економіки в Україні: наукові праці аспірантів. - К.: УкрІНТЕІ, 1995, с.47-51. - 0,25 др.арк.
- II. Захист конкуренції як одна з економічних функцій держави // Звітна науково-технічна конференція професорсько-викладацького складу наукових працівників і аспірантів Української академії друкарства: Тези доп. Львів, 1995, с.169. - 0,1 др.арк.

А н н о т а ц и я

Заровная Надежда Филипповна. "Становление конкуренции при переходе к рыночной экономике". Диссертация является рукописью. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.01.01 политическая экономика. Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, 1995 г.

В диссертации исследована проблема становления и развития конкуренции в мировой практике. Основное внимание сосредоточено на действии закона конкуренции. Рассматриваются условия становления конкуренции в экономике Украины.

Ключевые слова: конкуренция, становление конкуренции, закон конкуренции, переходный период, демонополизация, приватизация, предпринимательство, спрос и предложение, финансово-кредитная и денежная система.

A N N O T A T I O N

ZAROVNA NADIJA PILIPIVNA. "Becoming of competition in a transition period to the market economy". The dissertation is a manuscript. The dissertation is for obtaining of the degree Doktor of philosophy (Ph D.) in Economics under the specialization code 08.01.01. political economy. Kiev Taras Shevchenko University. Kiev - 1995.

In the dissertation the problem of becoming and development of competition in the world practice was investigated. The main attention was concentrated on the competition regularity. The conditions of the competition becoming in Ukrainian economics have been studied in this work.

Key words: competition, becoming of competition, competition regularity, transition period, enterprise, demand and supply, market infrastructure, demonopolization, privatization, financial and credit system.

Підписано до друку 27.04.95. Формат 60x84/16. *М. М. М.*
Обсяг I др.арк. Зам. 779. Тир.100. Безкоштовно.
Віддруковано офсетним друком в навчально-експериментальній типографії УАД. м.Львів-4, вул.Личаківська,3.

448290

AB 32.547